

адрозненне ад даведнікаў першай паловы XX ст., аўтарамі ўлічваецца вопыт як уласнабеларускай лексікаграфічнай і тэрмінаграфічнай практыкі, так і перакладной руска-беларускай. Распрацоўка тэрміналагічных эквівалентаў у гэтых даведніках выконвае перш за ўсё функцыю нармалізацыі.

Неабходнасць перадачы сэнсу шэрага паняццяў з розных галін ведаў спрыяла выпрацоўцы моўных сродкаў для намінацыі гэтых паняццяў. Самым адказным этапам у фарміраванні мадэлі з'яўляецца падбор эквівалентаў да зыходных слоўнікавых адзінак. Пэўныя паняццевыя прыметы, як правіла, замацоўваюцца за структурнымі кампанентамі тэрміна, менавіта таму пры перадачы іншамоўных тэрмінаадзінак, у якіх на час падрыхтоўкі перакладных матэрыялаў ужо адбылася дыферэнцыяцыя навуковага паняцця, складальнікамі слоўнікаў выбіраліся тыя структурныя тыпы, якія найбольш поўна, на думку аўтараў, адпавядалі паняццю.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў перакладных тэрмінаграфічных выданнях адлюстраваны канкрэтныя рашэнні па перакладу спецыяльнай лексікі і прадстаўлены найбольш прадуктыўныя спосабы упарадкавання нацыянальнай тэрміналогіі. Роля іншамоўна-беларускіх слоўнікаў у фарміраванні беларускай навуковай мовы асабліва значная ў пачатковы перыяд яе станаўлення, калі пры наяўнасці нязначнай колькасці даведнікаў і нераспрацаванасці беларускай мовы ў перакладных лексіконах, выпрацоўваліся яе пэўныя нормы. Слоўнікі ўводзілі ў моўнае ўжыванне новыя паняцці, рэгламентавалі і выпрацоўвалі іх лексічныя эквіваленты, прапагандавалі словаўтваральныя сродкі. У гэтых адносінах іншамоўна-беларуская лексікаграфічная практыка мае значны вопыт для вырашэння практычных задач пры складанні перакладных даведнікаў. Лексікаграфічныя і тэрмінаграфічныя пераклады спрыялі ўпарадкаванню розных тэрмінагалін з боку сістэматызацыі паняццяў і іх моўнага афармлення. У асобных тэрміналагічных галінах лексікаграфічныя матэрыялы могуць выкарыстоўвацца як аснова для стварэння поўнага тэрміназбору.

Літаратура

Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг.: Бібліягр. давед. / Рэд. Г. Цыхун. – Мінск, 2000. – 74 с.

Кацярына Маласай

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ПРЫСЛОЎЯЎ І БЕЗАСАБОВА-ПРЭДЫКАТЫЎНЫХ СЛОЎ У ПАЭЗІІ Р. БАРАДУЛІНА (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗБОРНІКА “ЕВАНГЕЛЛЕ АД МАМЫ”)

Адметнай асаблівасцю паэтычнага стылю Рыгора Барадудзіна з'яўляецца шырокае выкарыстанне аказіянальных утварэнняў. Аўтарская словатворчасць выяўляецца на розных моўных узроўнях і ўяўляе вялікую цікавасць для лінгвістычных даследаванняў. Барадудзінскія аказіяналізмы можна сустрэць сярод розных часцін мовы. Не з'яўляюцца выключэннем і прыслоўі. Для больш поўнага разумення матывацыі выкарыстання такіх адзінак у паэтычных творах

Р. Барадуліна, для выяўлення іх функцыянальна-стылістычнай спецыфікі і ролі ў аўтарскім маўленні важна прааналізаваць структурна-семантычныя асаблівасці аказіянальных прыслоўяў і безасабова-прэдыкатыўных слоў.

Актыўныя працэсы словатворчасці характэрны для сучаснай беларускай паэзіі. Паэтычны твор адметны тым, што аўтару пры абмежаваных магчымасцях у выкарыстанні моўных сродкаў неабходна ў лаканічнай форме, дакладна, трапна перадаць думку, пачуццё, уяўленне. Замест разгорнутых апісальных канструкцый паэту неабходна знайсці слова, якое б магло ў поўнай меры перадаць самыя тонкія адценні, нюансы суб'ектыўна-лірычнага ўспрыняцця рэчаіснасці. Часам падабраць такое слова з наяўных слоўнікавых рэсурсаў бывае складана, таму і з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскія наватворы. Яны дазваляюць дасягнуць большай мастацкай выразнасці верша, больш дакладна выразіць думку, яе адценні, падкрэсліць аўтарскія адносіны да прадмета, даць яму ацэнку, характарыстыку. Словатворчасць кожнага канкрэтнага пісьменніка вызначаецца сваёй спецыфікай, аднак існуе пэўны набор універсальных прымет, якія дазваляюць ідэнтыфікаваць лексічнае ўтварэнне як аказіянальнае. На думку Н. У. Чарнаброўкінай, “аказіянальнае слова валодае шэрагам абавязковых прымет – непрадказальнасцю, незвычайнасцю, аўтарскай прыналежнасцю, а таксама некаторымі факультатыўнымі. Сярод апошніх у першую чаргу вылучаюцца функцыянальная аднаразовасць, прыналежнасць да маўлення, экспрэсіўнасць, кантэкстуальная залежнасць, якія, хоць і не з'яўляюцца абавязковымі, але найчасцей прысутнічаюць у наватворы” [5, с. 4]. Аналізаваць аказіянальныя моўныя адзінкі (у дадзеным выпадку прыслоўі і безасабова-прэдыкатыўныя словы са зборніка Р. Барадуліна “Евангелле ад мамы”) трэба ў цеснай сувязі словаўтваральнай структуры і семантыкі, паколькі, як падкрэсліваюць навукоўцы, “словаўтварэнне большасці з іх служыць працэсу аказіянальнай намінацыі, у выніку якога ўзнікаюць не проста структуры, пазбаўленыя значэння, а лексічныя адзінкі, дэнататы, здольныя ў адпаведнасці з мастацкай задумай стваральніка выражаць пэўны змест. Дэрывацыйная разнастайнасць аказіяналізмаў у значнай ступені абумоўлівае багацце іх лексічных значэнняў” [4, с. 5].

Усяго ў зборніку “Евангелле ад мамы” налічваецца 33 аказіянальныя прыслоўі і 6 безасабова-прэдыкатыўных слоў. Амаль усе вылучаныя адзінкі ўтвораны па мадэлях, прадуктыўных у сучаснай беларускай мове: ад прыметнікаў пры дапамозе прыслоўнага суфікса *-а-*. Гэта пацвярджае думку вучоных аб тым, што “адным з самых актыўных спосабаў утварэння аказіянальных слоў у сучасным беларускім мастацкім маўленні з'яўляецца суфіксацыя. Суфіксальныя аказіяналізмы ствараюцца па аналогіі з рэгулярнымі, прадуктыўнымі ўтварэннямі і па існуючых словаўтваральных мадэлях” [2, с. 7]. Пры гэтым для аказіянальных прыслоўных утварэнняў у якасці матывавальнай базы выступаюць як узуальныя, так і аказіянальныя прыметнікі. Словаўтваральнай базай для аказіянальных прыслоўяў з'яўляюцца, напрыклад, наступныя ўзуальныя прыметнікі: *аднакрылы – аднакрыла, бяскрылы –*

бяскрыла, завейны – завейна, промневы – промнева, вусаты – вусата, касматы – касмата, дамавіты – дамавіта, яловы – ялова. Напрыклад, “**Касмата** дажджы прарастаюць травой” [1, с. 44]; “Мароз снегавічоўну лепіць, / **Завейна** гладзіць бараду” [1, с. 168]. Такія прыслоўі “абазначаюць прымету, названую ўтваральным словам, з дадатковым акалічнасным значэннем” [3, с. 345]. Аказіянальнасць пералічаных лексем абумоўлена тым, што большасць з іх утворана ад адносных прыметнікаў, што не адпавядае моўным нормам. Яны, такім чынам, набываюць якаснае значэнне толькі ў адпаведным кантэксце. Семантыка дадзеных адзінак складаецца з метафарычнага значэння ўтваральнай асновы і значэння акалічнаснай прыметы, выражанай суфіксам *a*.

Значная колькасць прыслоўяў са зборніка “Евангелле ад мамы” ўтворана па аналогіі ад аказіянальных прыметнікаў. У якасці словаўтваральнай базы для такіх прыметнікаў выступаюць назоўнікі: *варажбіт* – *варажбітны* – *варажбітна*, *аблачына* – *аблачынны* – *аблачынна*, *зман* – *зманны* – *зманна*, *сырадой* – *сырадойны* – *сырадойна*, *узмах* – *узмаіны* – *узмаіна*. Напрыклад, “**Берагі** пагойдваюцца **аблачынна**” [1, с. 217]; “Я з табою сустрэцца хачу / **Ў варажбітна** заснежаны вечар” [1, с. 199]. Прыслоўі даюць якасную характарыстыку дзеянню, значэнне адзінак метафарычнае, заснаванае на асацыятыўнай вобразнасці. Некаторыя прыслоўі маюць дадатковае параўнальнае значэнне, напрыклад: “**Сырадойна** дымяцца горы” [1, с. 216]. Паводле меркавання Н. У. Чарнаброўкінай, “падобныя прыслоўі ў мастацкіх кантэкстах выконваюць функцыю параўнання, замяшчаючы сабой параўнальныя звароты са словамі *як*, *быццам*, *нібы*. Гэта тлумачыцца імкненнем да вобразнасці, а таксама тэндэнцыяй да эканоміі моўных сродкаў, дасягненню якой спрыяе новае слова” [5, с. 8-9].

У Р. Барадуліна аказіянальныя прыметнікі, ад якіх затым утвараюцца прыслоўі, могуць быць матываваны таксама дзясловамі: *мігаць* – *міглівы* – *мігліва*, *нагадваць* – *нагадлівы* – *нагадліва*: “**Забыццё** – не *асцё*, / **Ды нагадліва** коле...” [1, с. 264]; *нахлынуць* – *нахлынны* – *нахлынна*, *адлегчы* – *адлежны* – *адлежна*: “**Нахлынна** ўсё палын бярэ ў палон” [1, с. 119]; *марасіць* – *марасісты* – *марасіста*: “...Сонны дождж / **Марасіста** датушвае / Галавешкі варон на ралі” [1, с. 192]. Пералічаныя прыслоўі сумяшчаюць значэнне акалічнаснай і працэсуальнай прыметы. Некаторыя ўтрымліваюць семантыку дадатковага дзеяння. Прыведзеныя прыклады ілюструюць думку вучоных аб тым, што “аказіяналізмы з высокай ступенню вобразнасці, па сутнасці, змяшчаюць значэнне, інтэрпрэтацыя якога ў вялікай ступені абумоўлена індывідуальным успрыманням атрымальніка маўлення” [4, с. 8].

Сустракаюцца ў творах зборніка прыслоўі, па аналогіі ўтвораныя ад складаных аказіянальных прыметнікаў, матываваных словазлучэннямі тыпу “прыметнік+назоўнік”. Пры гэтым прыметнікі ўтвораны нульсуфіксальна-складаным спосабам ад словазлучэнняў у адзіночным ліку: *вялы бок* – *вялабокі* – *вялабока*, *белы стог* – *беластогі* – *беластога*, *просты кут* – *прастакуты* – *прастакута*: “Зятае яблык **вялабока**” [1, с. 238]; “Завершыць труна **прастакута** / Крывыя дарогі жыцця” [1, с. 35]; а таксама ад словазлучэнняў у

множным ліку: *белыя аблогі – белааблогі – белааблога, поўныя вочы – паўнавокі – паўнавока, чорныя хмары – чарнахмары – чарнахмара, цёмныя аблогі – цёмнааблогі – цёмнааблога*: “*Весьялосць спее белааблога, / Чарнахмара збіраецца скруха*” [1, с. 9]. Ёсць прыклад матывацыі прыметніка словазлучэннем тыпу “колькасны лічэбнік+назоўнік у Р. скл. мн. л.”: *сто рагоў – сторагі – сторога* (“...*Калі адчуеш, / Як сторога / Падступіць да цябе бяда*” [1, с. 404]). У дадзеных утварэннях семантыка словазлучэння спалучаецца з акалічнасным прыслоўным значэннем. Даецца якая характарыстыка прадмета праз дзеянне, некаторыя адзінкі маюць дадатковае параўнальнае значэнне.

Асобна варта вылучыць аказіянальныя прыслоўі, утвораныя ад прыметнікаў, для якіх неўласцівы ўжытыя суфіксы: *звычлівы – звычліва, уладарысты – уладарыста*: “*Плыве ўладарыста рака, / Развітваецца з берагамі*” [1, с. 5]. Выкарыстаныя фарманты надаюць словам своеасаблівую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку.

Сустрэкаюцца сярод індывідуальна-аўтарскіх наватвораў прыслоўі, утвораныя ад дзеясловаў прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабам. Паэт выкарыстоўвае ў дадзеным выпадку прэфікс *наўз-* (*наўс-*): *пышыцца* (у зн. “празмерна ганарыцца”) – *наўспыш, важыць – наўзваж, дрыжаць – наўздрыж, махаць – наўзмаш*. Напрыклад, “*Хай пал прабяжыць наўздрыж, / Нібы той цягнік з адхону...*” [1, с. 257]; “*А я наўспыш, Як пыж, / Са стрэльбы нецярпення / Лячу -/ Абы ў Парыж!*” [1, с. 256]. Усе пералічаныя прыслоўі спосабам дзеяння маюць значэнне мяжы праяўлення якасна-акалічнаскай прыметы, спалучанай з працэсуальнай. Адно прыслоўе са зборніка ўтворана такім самым спосабам, але пры дапамозе прэфікса *у-* і абазначае “акалічнасную прымету, спалучаючы яе з працэсуальнай, якая названа ўтваральным словам” [3, с. 351]: *падбегчы – упадбеж* (“*І дні спяшаюцца ўпадбеж / Вярнуцца ў цішыню нязлую*” [1, с. 325]). У цэлым такія ўтварэнні падаюцца ў “Беларускай граматыцы” як адзінкавыя, адзначаныя мадэлі не вызначаюцца прадуктыўнасцю.

Прысутнічаюць у творах зборніка і аказіянальныя безасабова-прэдыкатыўныя словы. Некалькі такіх адзінак матывавана ўзуальнымі прыметнікамі: *зімовы – зімова, палынны – палынна* (“*Там, дзе ёсць ты, - пагодліва, / Дзе няма – там зімова*” [1, с. 190]). Астатнія ўтвораны па аналогіі ад аказіянальных прыметнікаў: *асачысты – асачыста* (“*Берагам асачыста й палынна*” [1, с. 122]); *ранічны – ранічна* (“*І стане ранічна зямному гмаху...*” [1, с. 42]); *суравейны – суравейна* (“*Суравейна. Самнасамна. Сыра.*” [1, с. 217]). У апошнім прыкладзе можна ўбачыць яшчэ адзін цікавы аўтарскі неалагізм – *самнасамна* – утвораны пры дапамозе суфікса *-а* ад аказіянальнага прыметніка *самнасамны*, які ў сваю чаргу ўтвораны ад прыслоўя *сам-насам*. У кантэксце ён набывае значэнне “адзінока”, астатнія безасабова-прэдыкатыўныя словы спалучаюць семантыку ўтваральнай асновы са значэннем стану.

Разгляд аказіянальных прыслоўяў і безасабова-прэдыкатыўных слоў, вылучаных са зборніка “Евангелле ад мамы”, паказаў, што большасць з іх

утворана суфіксальным спосабам па прадуктыўным тыпе: ад прыметніка пры дапамозе суфікса *-а*. Пры гэтым спецыфіка словаўтварэння прыслоўяў прадугледжвае іх абавязковую матывацыю прыметнікамі, нават калі ў мове такіх не існуе. Таму ў адпаведнасці са словаўтваральнымі нормамаі па аналогіі адбываецца спачатку ўтварэнне аказіянальнага прыметніка, а затым ад яго – прыслоўя. Семантыка аказіянальных прыслоўяў і безасабова-прэдыкатыўных слоў складаецца з сукупнасці многіх фактараў: са значэння матывавальнай асновы, значэння словаўтваральных афіксаў, з наяўнасці або адсутнасці ў іх дадатаковай канатацыі, а таксама з кантэкстуальнага акружэння, без якога не можа быць раскрыты сэнс аўтарскага наватвора. На матэрыяле прыведзеных са зборніка адзінак бачна, што “семантычнай базай для стварэння аказіяналізмаў з высокай ступенню метафарычнасці і экспрэсіўнасці сталі рознага роду аўтарскія аналогіі, параўнанні, супастаўленні, якія пісьменнікі заўважаюць у прадмеце ці якімі надзяляюць гэты прадмет у адпаведнасці з сэнсавай і ідэйнай арганізацыяй тэксту” [4, с. 9].

Багацце індывідуальна-аўтарскіх наватвораў – адметнасць паэтычнага стылю Р. Барадуліна. Як адзначае А. І. Басова, “аказіянальныя словы з’яўляюцца неабходнымі кампанентамі вобразна-мастацкай структуры твора, яны надаюць яму сэнсавую і экспрэсіўную насычанасць” [2, с. 23]. Па структурна-семантычных асаблівасцях гэтых адзінак можна пазнаць творчую манеру паэта.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Евангелле ад мамы / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 462 с.
2. Басова, А. И. Оказиональные слова в современной белорусской художественной речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. И. Басова; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1981. – 24 с.
3. Беларуская граматыка. Частка 1 / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
4. Зразікава, В. А. Семантычная і словаўтваральная структура індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле беларускіх мастацкіх твораў першай палавіны XX ст.): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / В. А. Зразікава; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2006. – 26 с.
5. Чарнаброўкіна, Н. У. Аказіянальныя словы ў складзе лексічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Н. У. Чарнаброўкіна; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 1998. – 26 с.

Ю.В. Назаранка

ВЫБРАНЫЯ АФАРЫЗМЫ Г. СЕНКЕВІЧА І С.Е. ЛЕЦА: КАГНІТЫЎНЫ АСПЕКТ

*Геніяльны твор зразумее і
дурань. Але ж зусім інакш!*
С.Е. Лец

З самых старадаўніх часоў трапныя, глыбокія па змесце і цікавыя па форме выразы прыцягвалі да сябе ўвагу. Дзякуючы сваёй універсальнасці (блізкасці лаканічнасцю і дакладнасцю да навукі, а яркай вобразнасцю і глыбінёй семантыкі – да мастацтва), яны сталі дзейным сродкам у барацьбе з